

گفت و گنج آب

تراژدی منابع آب در ایران
نظام بهره برداری حکمرانی و اخلاقیات جوامع محلی
مقدمه ای بر نظام بهره برداری از منابع آب
رژیم های حقوق مالکیت
مباحثات ، مشترکات و انفال
«حمی» سیستم حکمرانی سنتی منابع طبیعی
اولین شبکه آبیاری خصوصی کشور

انديشكده تدبير آب ايران
اتاق بازرگاني، صنایع، معادن و کشاورزی کرمان

فصلنامه گفت‌وگوی آب

سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۹۲

« صاحب امتیاز: اندیشکده تدبیر آب ایران

« سردبیر: انوش نوری اسفندیاری

« هیئت تحریریه: انوش نوری اسفندیاری، دکتر شاهرخ شجری،

دکتر لیلی ابوالحسنی، منصوره اسلامی، دکتر سعید فراهانی فرد،

دکتر سید مختار هاشمی، عباس جنگی مرنی

« مدیر اجرایی نشریه: محمد ارشدی

« طراحی و صفحه آرایی: محمود نقوی

« آدرس دفتر تهران: خیابان استاد نجات‌اللهی شمالی

ساختمان شماره ۲۱۲-واحد ۴

« تلفن تماس: ۸۸۹۴۷۳۰۰-۸۸۹۴۷۴۰۰

www.iwpri.ir

کلیه حقوق این نشریه محفوظ و

متعلق به اندیشکده تدبیر آب ایران می باشد.

مسئولیت محتوا و مطالب هر مقاله برعهده نویسنده است.

اندیشکده تدبیر آب ایران از آبان ماه، سال ۱۳۹۱، به عنوان یکی از زیرمجموعه های کمیسیون کشاورزی و آب اتاق بازرگانی و صنایع و معادن و کشاورزی کرمان به منظور توسعه ظرفیت ها و ایجاد فضای تعامل و گفتگو میان ارکان مختلف جامعه، محیط کسب و کار و تشکیلات بخشی و فرابخشی مدیریت آب در کشور در مسیر بهبود حکمرانی آب، تأسیس گردیده است.

سخن سردبیر / نظام‌های حقوقی و بهره‌برداری از آب ۳

بنیان‌های نظری

- تراژدی منابع آب در ایران / ۶
- نظام بهره‌برداری حکمرانی و اخلاقیات جوامع محلی / ۹
- مقدمه ای بر نظام بهره‌برداری از منابع آب / ۱۱
- عدالت، پیشرفت، رفاه و سلامت محیط زیست / ۱۲
- لاضرار، منع از اتلاف، منع از اختلال و ... / ۱۳

نظام بهره‌برداری و مالکیت

- رژیم‌های حقوق مالکیت / ۱۵
- مباحثات، مشترکات و انغال / ۱۶

رویکرد پژوهشی

- «حمی» سیستم حکمرانی سنتی منابع طبیعی / ۱۸

جنبه‌های عملیاتی نظام بهره‌برداری

- اولین شبکه آبیاری خصوصی کشور / اوجیروب / ۲۳
- صدور پروانه بهره‌برداری از آب / ۲۶

- پیشنهاد محورهای همگرایی / ۲۸
- سوالاتی برای ادامه کار / ۲۹

انوش نوری اسفندیاری
دبیر اندیشکده تدبیر آب ایران

سخن سردبیر

نظام‌های حقوقی و بهره‌برداری از آب

برطرف کردن مشکلات پیش گفته یعنی، رقابت مخرب در شرایط محدودیت، آثار معطوف به غیر، نابرابری فرصت‌ها و مدیریت نادرست منابع آب مشترک^۱، استفاده کرد.

بر همین اساس نخستین نشست نظام‌های حقوقی و بهره‌برداری از آب کشاورزی با هدف ایجاد فضای گفت‌وگو، بیان دیدگاه‌ها و همگرایی میان متخصصین، مدیران و کارشناسان اجرایی و نیز فراهم آوردن زمینه‌های تشکیل یک گروه کاری با همین موضوع در ۲۸ فروردین ماه سال جاری در اندیشکده تدبیر آب ایران تشکیل گردید.

برنامه کاری این نشست به نحوی بود که در تبیین و ارزیابی مناسبات اجتماعی نظام بهره‌برداری، به موضوعات متنوعی پرداخته شد. اما علی‌رغم تنوع موضوعات، هم‌پوشانی نسبی و رابطه مکمل آن‌ها بایکدیگر، قابل توجه است. از همین رو، خلاصه موضوعات ارائه شده در این نشست در این ویژه‌نامه جهت آشنایی و دریافت

مستندات بسیاری نشان می‌دهد، رمز بقای پایداری نظام اجتماعی چندهزارساله کشور، در نظام‌های بهره‌برداری از منابع آب در جوامع محلی است. لیکن در چند دهه اخیر این نظام‌ها همراه با رشد اقتصادی، افزایش جمعیت و تحولات مهار نشده تکنولوژیکی، دچار اختلالات بسیار مخاطره‌آمیزی گردیده که همراه با زیان‌های زیست‌محیطی گسترده، موجب فروپاشی بسیاری از نظام‌های اجتماعی شده است. هرچند که در محیط‌های دانشگاهی و پژوهشی، زیرمجموعه‌هایی از این نظام مورد توجه قرار گرفته، لیکن جنبه‌های حقوقی-اقتصادی آن‌ها چندان بررسی نشده است. به عبارت دیگر در تفکر اساسی برای حل مسایل، جای بررسی‌های نهادی-اقتصادی و به‌ویژه چندتخصصی و بین‌تخصصی (در قالب بحث حکمرانی) بسیار خالی است. امید است با جبران این کمبودها بتوان به طور تخصصی و کارشناسانه‌تری از مبانی اعتقادی و دانش بومی و دستاوردهای نظری و تجربی جهانی. برای مهار یا

بهره‌برداری از منابع آب بطور مستقیم تحت تاثیر خصوصیات جوامع محلی است. استفاده ناکارآمد و آلودگی منابع آب سطحی و زیرزمینی و تخلیه و نابودی ذخایر استراتژیک آب زیرزمینی، از نتایج مناسبات نادرستی است که در این جوامع استقرار پیدا کرده و مانع از آن است که به مواردی چون زیان و اضرار به غیر^۱، مسایل منابع با دسترسی آزاد^۲، مسایل مربوط به منافع عامه^۳ و یا مشکلات ناشی از تامین حقوق آب در شرایط محدودیت و کمیابی، پاسخی درخور داده شود. بخش مهمی از این مناسبات را باید در محدوده نظام بهره‌برداری مستقر در این جوامع، جستجو کرد.

نظام‌های بهره‌برداری از آب، روابط اجتماعی هستند که بر مبنای قواعد و رویه‌هایی شکل گرفته‌اند و نحوه بهره‌برداری از منابع آب را از جنبه‌های مختلفی چون تبیین حقوق بهره‌بردار، نحوه برداشت، فناوری برداشت، نحوه رسیدگی به تخلفات، رسیدگی به شکایات و نظایر آن، مشخص می‌کنند.

زهکشی اوجیروب (اولین شبکه آبیاری خصوصی ایران):

- اوجیروب

مشروح ارائه‌ها و گفت و گوهای این نشست در دست تنظیم و تدوین است که متعاقباً از طریق تارنما منتشر خواهد شد. در انتهای این مجموعه، برای آشنایی منسجم‌تر با مفاهیم مرتبط با مدیریت منابع آب مشترک، نوشتاری برگرفته از تارنمای اندیشکده تدبیر آب ایران آمده است.

۳- موضوعات اخذ شده از ارائه حجت‌الاسلام آقای دکتر سعید فراهانی فرد دانشیار دانشگاه علوم اقتصادی با عنوان «نظام بهره‌برداری از منابع آب از منظر اسلام».

- مقدمه‌ای بر نظام بهره‌برداری از منابع آب

- عدالت، پیشرفت، رفاه، سلامت و محیط زیست

- لاضرار، منع از اتلاف، منع از اختلال و ...

- مباحثات، مشترکات و انفال

۴- موضوع اخذ شده از ارائه خانم دکتر لیلی ابوالحسینی استادیار دانشگاه فردوسی مشهد «اهمیت حقوق مالکیت در منابع آبی»:

- رژیم‌های حقوق مالکیت

۵- موضوع اخذ شده از ارائه آقای مهندس عباس جنگی مرنی از شرکت مدیریت منابع آب ایران با عنوان «صدور پروانه بهره‌برداری از منابع آب سطحی»:

- صدور پروانه بهره‌برداری از آب

۶- موضوع اخذ شده از ارائه خانم مهندس منصوره اسلامی از سازمان آب و برق خوزستان با عنوان «شبکه آبیاری و

نظرات متخصصین و علاقمندان ارائه می‌شود.

موضوعات مربوط به هر ارائه به ترتیب، به قرار زیر است:

۱- موضوع اخذ شده از مطلب تدوین شده آقای دکتر شاهرخ شجری استادیار مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی فارس که قبل از برگزاری نشست برای شروع گفتگو در اختیار مدعوین قرار گرفته بود، با عنوان «نظریات در حال تکوین و تکامل منابع مشترک با تأکید بر منابع آبی و مقایسه آنها با وضعیت منابع آبی در ایران»:

- تراژدی منابع آب در ایران

۲- موضوعات اخذ شده از ارائه آقای دکتر سید مختار هاشمی همکار تحقیقاتی انستیتوی نیوکاسل با عنوان «تدوین چارچوب حقوقی برای سیستم حکمرانی منابع آب و خاک (طبیعی)»:

- «حمی» سیستم حکمرانی سنتی منابع طبیعی

- نظام بهره‌برداری حکمرانی و اخلاقیات جوامع محلی

Negative externality - ۱

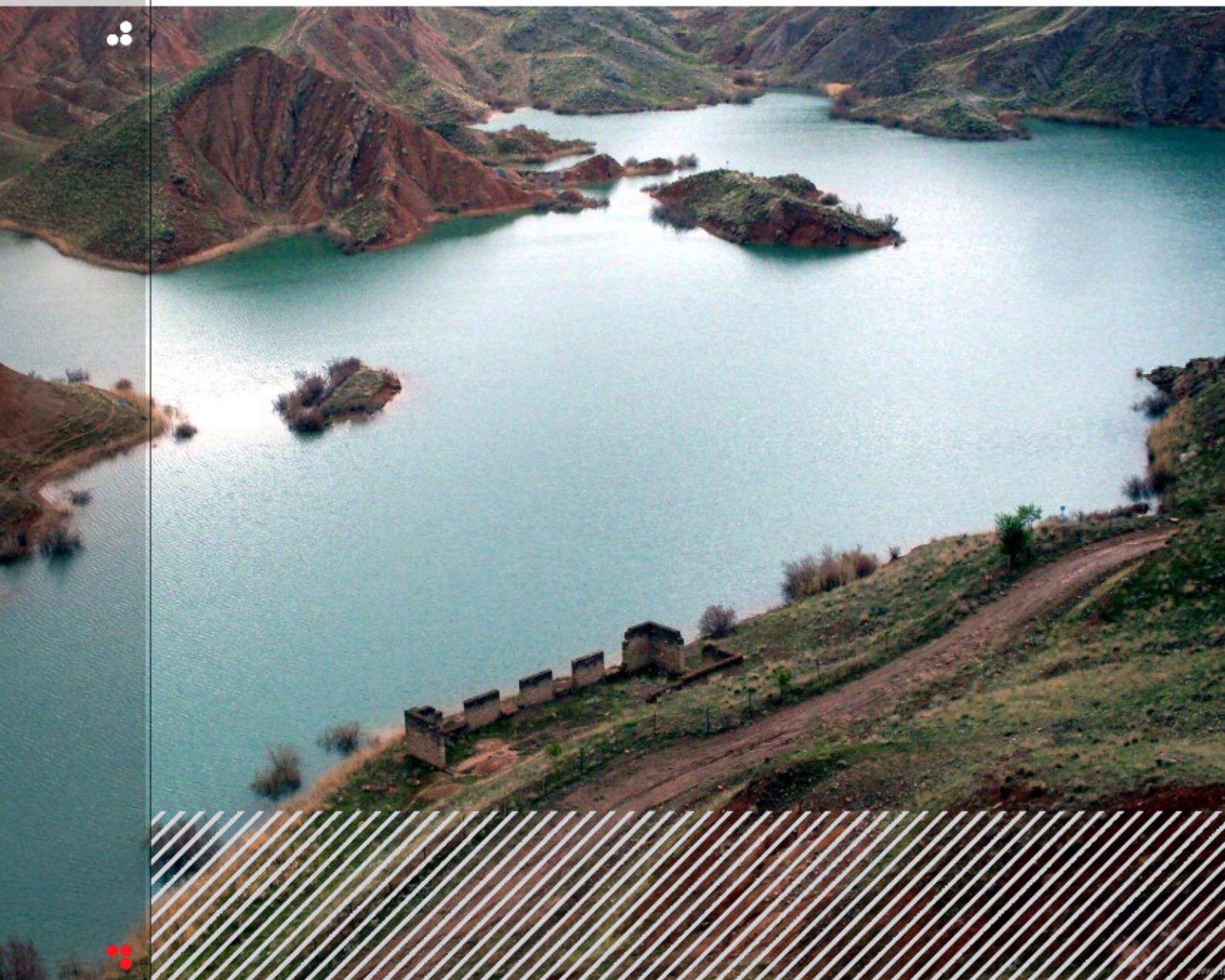
Open access - ۲

Public interests - ۳

Common-pool resources - ۴

[بنیان های نظری]

دکتر شاهرخ شجری

استاديار مرکز تحقيقات کشاورزی و منابع طبيعي فارس

نظريات منابع طبيعي مشترك

تراژدی منابع آب در ايران

« نظريه تراژدی کمون (منابع مشترك) (۱۹۶۸) »

بر اساس اين نظريه که توسط هاردین ارائه شده است، وقتی محدوديتی برای برداشت از منبع مشترك نباشد و قوانين و ضوابط حاکم بر منبع مشترك هم اعمال نشود در نتیجه از نظر فرد بهره‌بردار، حداکثرسازی برداشت یک رفتار منطقی است و نفع اين الگوی بهره‌برداري به خود بهره‌بردار و هزینه آن به ديگران تحميل می‌شود. وقتی شرايط اقتصادی کشورها مناسب نباشد، فشار معیشت زياد باشد، نرخ تنزیل بالا باشد، مجموعه ضوابط و قوانين مشخص حاکم بر بهره‌برداري از منابع مشترك اجرا نشود و چگونگی بهره‌برداري از اين منابع پایش و کنترل نشود، نابودی اين منابع، برای نمونه منابع آب زیرزمینی، قطعی خواهد بود.

« نظريه وانتراپ (۱۹۷۵) »

وانتراپ تجربيات متفاوتی نسبت به هاردین در مورد منابع طبيعي مشترك دارد. او برخلاف هاردین مشاهده کرده است که مالکیت مشاع در بسياری از

اين مرحله چنین تصور می‌شد که بشر توانسته با اتکا به جنبه‌های نوین فن‌آوری و سازه‌ای، مشکل امنیت غذایی در سطح جهان را حل نماید. ولی ديري نپایید که آثار و تبعات منفی ناشی از عدم توجه به نقش مردم و مشارکت آنها و همچنین نادیده گرفتن مناسبات اجتماعی و نظام‌های بهره‌برداري سنتی و فرهنگی منجر به تنزل بهره‌دهی اقتصادی سرمایه‌گذاری‌های انجام شده گردید. در نتیجه می‌توان مرحله دیگری را متصور بود و آن ضرورت اجتناب ناپذیر برجسته شدن مناسبات اجتماعی و در حقیقت مدیریت مشارکتی منابع آبی است.

« نظريه اسکات - گوردن (۱۹۵۴) »

هرگاه الگوی بهره‌برداري از منابع مشترك بصورت آزاد و بدون کنترل و ضوابط و قوانين مشترك حاکم بر نحوه بهره‌برداري از اين منابع صورت گیرد، شدت بهره‌برداري آزاد به حدی خواهد رسید که منجر به اتلاف منابع مشترك و نابودی کسانی خواهد شد که در اين رشته به فعالیت مشغول هستند.

منابع طبيعي مشترك به منابعی اطلاق می‌شود که متعلق به جامعه بوده و اداره آن در چارچوب قوانين و ضوابط حاکم بر نحوه بهره‌برداري از اين منابع به صورت مشترك انجام می‌گیرد. مالکیت مشترك منابع نیز ضوابط و ترتيبات اجتماعی است که حفاظت، نگهداری و بهره‌برداري از منبع مشترك را تنظیم می‌کند. منبع طبيعي مشترك لزوماً بوسیله رژیم مالکیت مشترك اداره نمی‌شود.

« نظريه Szesztay (۱۹۷۶) »

اين نظريه برای مدیریت آب از نظر تاریخی سه مرحله مجزای متوالی شامل وفور آب، مسایل درحال ظهور کمیابی آب و مدیریت و کنترل تقاضا برای آب را بر می‌شمارد. با تبدیل آب به یک منبع بسیار کمیاب تغییراتی در هدف‌های اقتصادی-اجتماعی و نظام‌های ارزشی بوجود آمد و تلاش‌ها در راستای استفاده عقلایی و محافظت از آب تنظیم شد. بر اين اساس نگاه‌ها به فن‌آوری‌های حفاظت از آب و استفاده از سازوکارهای قیمت‌گذاری مؤثرتر معطوف شد. تا

وانتراپ در مورد وضعیت بحرانی آب زیرزمینی در کشورهای خاورمیانه بر این باور است که تا زمانی که تکنولوژی استفاده از منابع آب زیرزمینی (مانند چرخ چاه) ساده بود در این کشورها مشکلی در این خصوص وجود نداشته و ظرفیت بهره‌برداری یا برداشت بسیار کم بوده است. لیکن با توسعه تکنولوژی و ورود پمپ‌های با قدرت زیاد، مسئله بهره‌برداری بیش از حد ایجاد گردید. در حالی که با توسعه تکنولوژی بایستی برداشت از منابع آب در چارچوب مفهوم مالکیت مشترک و با همان ظرفیت منبع صورت می‌گرفت و افراد جدید، که عضو مالکین منبع نبوده‌اند حق بهره‌برداری از این منابع را نداشته باشند.

نتیجه این است که بدون نهاد و بدون تحول این نهاد و قوانین و ضوابط حاکم بر بهره‌برداری متناسب و منطبق با تغییر شرایط اقتصادی و جهانی، منابع طبیعی مشترک مفهومی ندارد و در این شرایط زوال و نابودی منابع مشترک حتمی است.

شده، عملکرد این سیستم خوب بوده است، لیکن در جایی که نهادی وجود نداشته یا به عبارتی جزء یا اجزایی از سیستم مالکیت مشترک مفقود بوده است، بازخورد اجزاء سیستم به هم خورده و تراژدی منابع مشترک خلق شده است.

از نظر وانتراپ بایستی سه سطح تصمیم‌گیری در رابطه با بهره‌برداری از منابع طبیعی مشترک داشته باشیم: سطح عملیاتی که در رابطه با تعیین ظرفیت بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی و میزان سرمایه‌گذاری لازم به منظور حداکثرسازی رفاه اجتماعی تصمیم‌گیری می‌کند. سطح نهادی که تصمیمات سطح اجرایی را از طریق اعمال قوانین و مقررات و ضوابطی که ناظر بر بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی است کنترل می‌کند و سطح سیاسی که در آن قوانین، مقررات و ضوابط، متناسب با شرایط متحول ناظر بر منابع مشترک اصلاح، وضع و تجدیدنظر می‌شود. به عبارتی با کاهش سطح کمی و کیفی منابع آب زیرزمینی، قوانین و ضوابط بایستی سخت‌تر و کامل‌تر شود.

کشورهای اروپایی که در حد اعلای مدیریت بهره‌برداری از منابع مشترک بوده‌اند برای قرن‌ها ادامه یافته است و تراژدی هاردین برای آنها صادق نبوده است. تجربیات وانتراپ نشان می‌دهد که حتی در قبایل ابتدایی آفریقایی هم وجود نهادهای اجتماعی ناظر بر اجرای قوانین و ضوابط حاکم بر بهره‌برداری از منابع مشترک نقش اساسی و حیاتی در اقتصاد آنها داشته است. او معتقد است در برخی شرایط پدیده مالکیت مشترک منابع منجر به بهبود بهره‌برداری و در برخی دیگر دچار تراژدی شده است. اما علت این تجربیات متفاوت چیست؟ وانتراپ یک اقتصاددان نهادگراست که اعتقاد زیادی به نقش نهادها دارد و بر این باور است که عدم وجود نهاد ناظر بر اجرای قوانین و ضوابط حاکم بر بهره‌برداری از منابع مشترک است که باعث بروز تراژدی شده است. او به مالکیت مشترک به شکل یک سیستم نگاه می‌کند. تجربیات وی نشان می‌دهد که هر جا قوانین و ضوابط حاکم بر نحوه بهره‌برداری از منبع با وجود نهادها بدرستی اعمال و اجرا

« نظریه Oakerson (۱۹۸۶) »

او معتقد است علی‌رغم علاقه زیادی که به توسعه پایدار وجود دارد به ماهیت توسعه و ضرورت تغییر هیچ توجهی نمی‌شود. بر این اساس در برخورد با مسائل مربوط به منابع طبیعی، دولت‌ها را نباید بی‌گناه دانست و نادیده گرفتن نقش دولت در بحرانی شدن وضعیت منابع طبیعی بخصوص منابع آب زیرزمینی به نوعی ساده‌اندیشی و سطحی‌نگری است. مطابق این نظریه برای بررسی وضعیت بهره‌برداری از منبع مشترک، باید از نتیجه شروع کنیم. به عبارت دیگر در ابتدا باید نتایج مدیریت منابع آب زیرزمینی اعمال شده بررسی گردد. برای مثال در ایران فشار بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی بسیار بیش از ظرفیت این منابع بوده و نتیجه آن بیلان منفی سفره‌های آب می‌باشد. به‌گونه‌ای که وضعیت منابع آب زیرزمینی در بسیاری از مناطق بحرانی و یا حتی بدتر می‌باشد.

در گام بعد باید بررسی گردد که چه مشکل یا وضعیتی باعث گردیده تا به جای تعاون و همکاری میان بهره‌برداران از منابع آب زیرزمینی، عدم اعتماد بین آنها حاکم باشد و همه با بهره‌برداری بیشتر نفع خویش را حداکثر کنند. در مرحله بعد بایستی قوانین و ضوابط موجود حاکم بر نحوه بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی و سایر مقررات و سیاست‌های تاثیرگذار همانند سیاست‌های کلان دولت، به منظور مشخص نمودن علل اصلی مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت در مورد خصوصیات و ویژگی‌های فنی و فیزیکی مواردی را مطرح نمود. با توجه به این موارد در رویکردهای جدید مدیریت منابع آبی، مشارکت کشاورزان در مدیریت منابع آب زیرزمینی در قالب تشکلهای و سازمان آبران محلی به منظور توجه به نقش بهره‌برداران و لحاظ نمودن مناسبات اجتماعی یک ضرورت اجتناب ناپذیر است.

« نظریه Elinor Ostrom (۱۹۹۹) »

او که برنده جایزه نوبل سال ۲۰۰۹ علوم اقتصادی است، مطالعات زیادی در کشورهای آفریقایی و خاورمیانه انجام داده است. به نظر او هر کجا مفهوم مالکیت مشترک به خوبی درک شده‌است، حقوق حاکم بر منابع مشترک که همان قواعد بازی است بخوبی تدوین و بهدرستی اعمال گردیده است، تا مانع تجاوز دیگران و رفتار سواری مجانی اعضاء مالکیت مشترک شوند. در نتیجه آنها بدون دخالت دولت توانسته‌اند به نحو پایداری از منبع مشترک استفاده کنند. تجربیات موفق در نظام عشایری آفریقا در مطالعات او بخوبی این موضوع را تأیید می‌کند.

« وضعیت منابع آب در ایران »

مطابق نظریات فوق، در ایران، به دلیل فقدان درک صحیح از ماهیت مشترک بودن منابع آب، نبود نهاد ناظر بر بهره‌برداری از منابع آب، مشارکت نداشتن آبران در کنترل برداشتها و عدم اعمال قوانین و ضوابط، در نتیجه، زمینه بهره‌برداری بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی فراهم شده است. در این شرایط بهره‌برداران به دلیل عدم اطمینان به الگوی بهره‌برداری فعلی سعی در حداکثر کردن میزان برداشت آب بدون توجه به وضعیت و ظرفیت بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی دارند که باعث بروز بحران آبی در کشور شده است. چنانچه دولت نتواند بحران آب را برطرف کند، چالش‌های اجتماعی و سیاسی گسترده‌تری پیش رو خواهد بود. در این شرایط، به منظور برقراری تعادل و توازن منطقی میان عرضه و تقاضای آب با کمترین هزینه، باید توجه خاصی به راهکارها و رویکردهای جدید مدیریتی و لحاظ مناسبات اجتماعی و ارائه راه‌حلهایی در جهت مدیریت پایدار منابع آب داشت.

دکتر سیده مختار هاشمی

همکار تحقیقاتی انستیتو نیوکاسل برای پژوهش در زمینه زیست محیطی

رویکرد استفاده از باورها و ارزش های جامعه

نظام بهره برداری، حکمرانی و اخلاقیات جوامع محلی

سیستم‌ها هستند. این سیستم‌ها می‌توانند با سیستم‌های اجتماعی-اقتصادی-سیاسی دیگر هم در ارتباط باشند. سیستم حکمرانی در این میان حایز اهمیت بسیار بالایی است. حکمرانی در واقع، قوانینی را برای

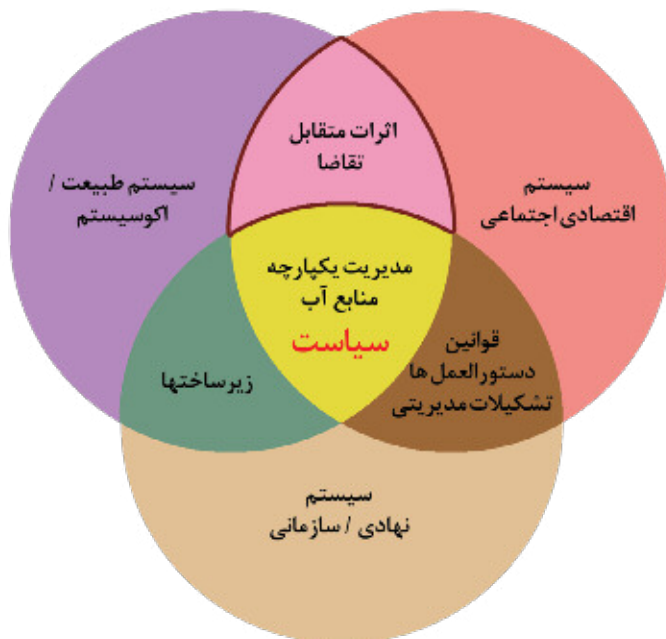
موضوع دیگر آن است که هر سیستم بهره‌برداری، متشکل از چهار مولفه اصلی می‌باشد:

- ✓ سیستم‌های حکمرانی
- ✓ سیستم‌های منبع
- ✓ واحدها و خدمات منبع
- ✓ کنشگران و گرودارانی که در داخل

دلایل چالش‌های اصلی در بهره برداری از منابع آب و خاک، پیچیده بودن و متداخل بودن نظام‌های مختلف درگیر در این امر است. (نمودار زیر) جنبه‌های اصلی این وضعیت عبارتند از:

- چندبعدی بودن نظام (انسان، جامعه و محیط زیست)
- چندلایه‌ای بودن نظام (ملی، منطقه‌ای و محلی)
- چندبخشی بودن نظام (انرژی، غذا و شرب)
- چندرشته‌ای موضوعات تخصصی لازم (هیدرولوژی، بوم‌زیستی، قانون و...)

در چنین شرایطی، باید یک دیدگاه بین تخصصی وجود داشته باشد تا بتوان با این موضوع بنحو درست و منطقی برخورد کرد. بنابراین هدف باید حرکت از رویکرد چندرشته‌ای (multidisciplinary) به سوی رویکرد میان رشته‌ای (Interdisciplinary) باشد تا بتوان سنتز یکپارچه و بهم پیوسته‌ای از سیستم‌های پیچیده اجتماعی-بوم‌شناسی (SESS) ایجاد کرد.

نمودار شماره یک: نظام‌های مختلف موثر در بهره‌برداری از منابع آب و خاک

کنشگران تعریف می‌کند که چطور تصمیم‌گیری کنند.

سیستم حکمرانی یکی از مولفه‌های بسیار مهم، در بهره‌برداری منابع آب و خاک است. در اجرای مدیریت یکپارچه، مهم‌ترین عامل نظام سیاسی تصمیم‌گیری است. بنابر این در توسعه مفاهیمی نظیر مدیریت یکپارچه آب، باید تاکید بیشتری بر نقش تصمیم‌گیری سیاسی در اجرای مفاهیم فوق و معیارهای توسعه پایدار شود. همچنین نفوذ کنشگران خارج از مرز هیدرولوژیکی بسیار اهمیت دارد.

از دیگر عوامل موثر بر بهبود مدیریت آب، در نظر گرفتن فرایندهای یادگیری اجتماعی و بستریابی بر اساس نظرات ذی‌مدخلان برای التزام (درگیری) و مشارکت موثر کنشگران در فرآیند مدیریت یکپارچه منابع آب و تاکید بیشتر بر فرهنگ و اخلاق می‌باشد.

با توجه به موارد فوق، چالش‌های موجود در نظام بهره‌برداری منابع آب را می‌توان بصورت زیر طبقه‌بندی نمودند:

- چگونه ابعاد متداخل و پیچیده سیستم منابع آب بهم پیوسته ترسیم و مشخص شود؟
- چگونه با پویایی سیستم می‌توان مقابله کرد؟
- چگونه پایداری را اندازه‌گیری کرد؟
- چگونه با لایه‌های مختلف تصمیم‌گیری (لایه‌های سازمانی) و اخلاق و ارزش‌های تصمیم‌گیران تعامل نمود؟
- چگونه مکانیزم‌هایی برای اجماع مشارکتی ایجاد کرد؟

ساختار فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی ذی‌مدخلان و جوامع در داخل سیستم منابع آب بسیار حائز اهمیت است. اگر رویکردی برای تدوین حکمرانی منابع آب و خاک باشد که بجای استفاده از نظریه‌هایی وارداتی، از باورها و ارزش‌های جامعه، میراث فرهنگی موجود، استفاده شود، این

رویکرد می‌تواند به نتایج بهتری بینجامد. روش‌های مبتنی با این رویکرد با درک بهتر از گفتمان‌ها و روایت‌هایی که شکل‌دهنده دیدگاه ذی‌نفعان می‌باشد، رویکرد مطالعاتی را غنی‌تر می‌کند. لذا پیش‌فرض این است که ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی همراه با نهادهای غیررسمی می‌تواند تغییر را در فرهنگ و رفتار و برخورد ایجاد کند. این پیش‌فرض مبتنی بر این باور است که استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی را بدون درگیر شدن جوامع محلی و در نظر گرفتن سیستم‌های باور و فرهنگی آنان نمی‌توان متوقف نمود. البته محدودیت‌های مفهومی زیادی برای پیاده‌سازی این نگرش وجود دارد. از جمله این که موضوع بهم پیوستگی خیلی پیچیده است و همچنین سیستم حکمرانی ابعاد مختلفی دارد. ما اگر بخواهیم یک سیستم اجتماعی و اکولوژیکی را بهم پیوند دهیم، نهادهای سیاسی و نهادهای آموزشی و تنوع اخلاقیات و فرهنگ‌های مختلف یک چالشی بزرگ خواهد بود. برای نمونه تبعیت از حاکمیت قانون ابعاد مختلفی دارد که در ۸ بعد (شاخص) تعریف شده است:

- ✓ اعمال نفوذ دولت،
- ✓ نبود فساد اداری،
- ✓ نظم و امنیت،
- ✓ دولت باز،
- ✓ اجرای احکام نظارتی،
- ✓ عدالت اجتماعی/مدنی/کیفری

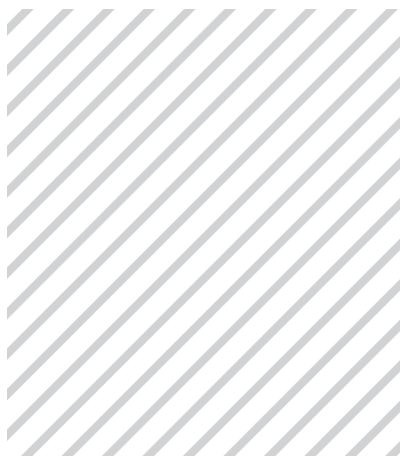
که موارد فوق از فرهنگ به فرهنگ دیگر متفاوت است و تعیین درجه اولویت بندی برای آنها بسیار مشکل خواهد بود. درکل ما برای حاکمیت قانون، شرایط کشور ما و دیگر کشورهای منطقه قانون خوب اجرا نمی‌شود و اگر بخواهیم سیستم حکمرانی آب و خاک را از این نظر متحول کنیم، سیستم تصمیم‌گیری سیاسی خیلی موثر خواهد بود. کارهای مطالعاتی بیشتری برای توسعه روش اوسترم برای تحلیل سازمانی و این که ما

از یک رویکرد اخلاقی بعنوان ورود به موضوع استفاده کنیم که جوامع محلی را درگیر مدیریت منابع آب و خاک (منابع طبیعی) کنیم، انجام شده است.

بازیگران باید قدرت درک فعالیت‌ها و ظرفیت لازم کار را داشته باشند. لذا مثلاً برای اجرای شدن قوانین و مقررات، باید معیارهای زیر رعایت شده باشد:

- ✓ سهولت اجرایی قوانین و مقررات
- ✓ قابلیت فهم و درک مناسب قوانین و مقررات برای عموم
- ✓ ایجاد ظرفیت لازم برای اعمال صحیح احکام صادره

مسئله دیگر مشروعیت بر اساس رویکرد مبتنی بر جوامع محلی است. مشروعیت عبارت از میزان اجرایی کردن برنامه‌های مدیریت منابع طبیعی مبتنی بر جوامع محلی می‌باشد. رویکرد مبتنی بر جوامع محلی نباید وجوه افتراق را اصل قرار دهد و از مسیر عمومی فاصله بگیرد (در واقع نباید دستورالعملی برای هرج و مرج تلقی شود). بلکه سیستم دانش جامعه باید بر اساس اصول مدرن حفاظت و پایداری پی‌ریزی شود و با مشارکت دادن بازیگران محلی همراه با توسعه دادن دیدگاه‌ها و ظرفیت‌های آنان باشد تا حرکت در مسیر فاصله گرفتن از طرز تفکر صرف محلی، بسوی طرز تفکر متناسب با حوضه آبریز، ارتقاء پیدا کند.

حجت‌الاسلام دکتر سعید فراهانی فرد
دانشیار دانشگاه علوم اقتصادی

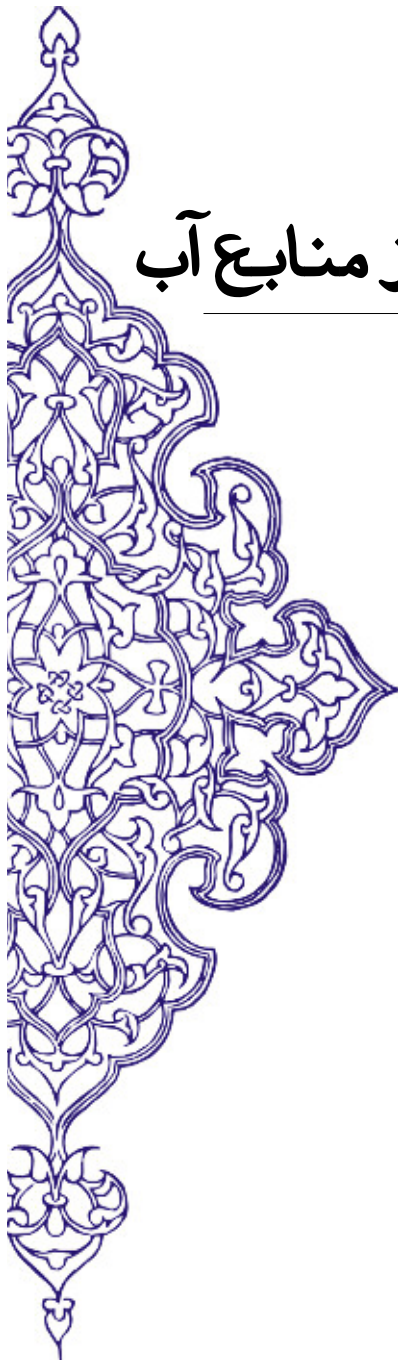

نظام مند بودن شریعت در حوزه اقتصادی

مقدمه ای بر نظام بهره برداری از منابع آب

« درباره موضع دین پیرامون مسائل اقتصادی دو نگاه اقلی و اکثری وجود دارد. نگاه اقلی، معتقد است که بیشتر قوانین دین مربوط به هدایت معنوی و اخروی انسان‌ها می‌باشد. در این نگاه تنها به آن دسته از مسائل اقتصادی که در جهت هدف مذکور است پرداخته شده و بقیه امور به خود مردم واگذار شده است. نگاه دوم معتقد است که دین علاوه بر پرداختن به مسائل معنوی بشر، امور دنیوی او را هم با تشریح قوانینی سامان داده است. طرفداران این اعتقاد خود دو دسته‌اند یک دسته به آموزه‌های دینی با نگاهی خرد نگر بسته و معتقدند افراد در طول زندگی با هر مسئله‌ای برخورد کنند حکم آن را از نظر حلال و حرام سؤال کرده و فقیه جواب آن‌ها را می‌دهد. در این دیدگاه فقه و مسائل اقتصادی دو حوزه جدا از هم هستند "کارشناسی و فقه‌ای". به طور مثال درباره بهره‌برداری از منابع آب، اقتصاددانان از جهت اقتصادی، روش‌های مختلف بهره‌برداری از این منبع را تحلیل کارشناسی می‌کند و بهترین روش‌ها را در این‌باره ارائه می‌دهد

فقیه نیز این روش‌ها را بررسی فقهی کرده و حکم آن را بیان می‌کند. گروه دیگری از معتقدان به اکثری بودن دین، نگاهی کلان به مسائل شریعت داشته و بر نظام‌مند بودن شریعت در حوزه مسائل دنیوی و همسو بودن این نظام با مسائل اخروی اعتقاد دارند. بر اساس این نگاه، بهره‌برداری از منابع آب در مجموعه نظام اقتصادی اسلام، یک خرده نظام است که احکام آن در حوزه شریعت هدفمند بوده و همسو با خرده‌نظام‌های بهره‌برداری از سایر منابع طبیعی مانند نظام بهره‌برداری از زمین، جنگل، مرتع و ... و همچنین خرده نظام‌ها در سایر بخش‌های اقتصاد مانند نظام پولی، مالیاتی و ... می‌باشد. این نظام باید از آیات، روایات و فتاوی فقیهان کشف شود. اولین کسی که با این روش به استنباط مسائل فقهی پرداخت فقیه بزرگوار شهید صدر بود. در مورد منابع آب بر اساس روش سیستمی، مباحث در قالب نظامی هماهنگ مورد توجه قرار گرفته و ممکن است در برخی موارد نتایج متفاوتی از نگاه خرد به مسئله داشته باشد.

هدف‌های نظام بهره‌برداری از منابع آب

عدالت، پیشرفت، رفاه و سلامت محیط زیست

آب، پیشرفت و رفاه است، بهره‌مندی از نعمت‌های خداوند نه تنها سعادتمندانه انسان منافع ندارد بلکه آنان که از راه‌های مشروع در پی فراهم کردن اسباب رفاه خود و خانواده‌ی خویش برمی‌آیند، مورد تشویق نیز قرار گرفته‌اند. براساس معرفی پیشوایان اسلام، خداوند دنیایی آباد برای انسان در نظر گرفته و تمام اسباب راحتی‌اش را در آن آماده ساخته است و به‌قول علامه طباطبایی نعمت بهشتی، نعمت‌های تکامل‌یافته‌ی دنیاست. تأکید قرآن کریم بر آبادانی زمین (و استعمارکم فیها)، اقدامات حضرت علی(ع) در حفر قنوت و وقف آن‌ها برای عموم مردم و توصیه‌های حضرت به مالک اشتر در این جهت و نیز اقدام پیامبر اکرم در استفاده از این منابع جهت رفاه مردم و آبادانی مدینه مؤید این مطلب است. دیگر هدف این نظام بهره‌برداری، سلامت محیط‌زیست است. آموزه‌های اسلام نه تنها بر حفظ محیط‌زیست تأکید دارند بلکه ارتقا و بهبود آن را نیز مورد تشویق قرار می‌دهند. تشویق به عمران و آبادی، درختکاری و ... نمونه‌هایی از این نوع نگاه دین به محیط زیست است. سلامت محیط زیست در دو محور استفاده صحیح از منابع زیست‌محیطی از جمله منابع آب و جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست امکان‌پذیر است. آموزه‌های دینی نشان دهنده اهتمام شریعت در استفاده درست از منابع و پرهیز از اسراف و تبذیر از یک طرف و نهی از آلوده‌سازی آب از سوی دیگر می‌باشد.

«هر نظام دارای اهدافی است که عناصر آن نظام با روابطی که با یکدیگر و با نهادهای موجود در آن نظام دارند بدنبال نیل به آن اهداف بوده و رفتار مردم به گونه‌ای طراحی می‌شود که بتواند اهداف مورد نظر این نظام را محقق سازد به طور طبیعی این اهداف باید هماهنگ با اهداف سایر خرده‌نظام‌ها و نیز اهداف عالی نظام اقتصادی اسلام باشد. مهمترین اهداف نظام بهره‌برداری از منابع آب عبارتند از: عدالت، پیشرفت و رفاه و سلامت محیط زیست.

معنای عام عدالت این است که عالم هستی بر مبنای عدالت آفریده شده و هر چیز در جایگاه مناسب خود قرار گرفته است. لیکن به عنوان هدف نظام بهره‌برداری از منابع آب مفهوم خاص عدالت در استفاده از منابع آب مورد نظر است. روایات زیادی در اهمیت عدالت و نقش آن در برخورداری همگان از مواهب الهی وارد شده است، بر اساس این روایات، علاوه بر این که عدالت یکی از اهداف نظام بهره‌برداری است، اجرای آن موجب فراوانی و برکت در منابع آب می‌شود. از طرفی خطاب‌های عام قرآن مبنی بر این که مواهب خدادادی برای همه انسان‌ها می‌باشد (خلق لکم ما فی السموات و ما فی الارض) نشانگر این است که همان‌گونه که اسلام به عدالت در بهره‌برداری از منابع درون یک نسل اهتمام ورزیده مسئله عدالت بین نسل‌ها را نیز مورد توجه قرار داده است. هدف دیگر نظام بهره‌برداری از منابع

قواعد عملی تضمین کننده پایداری نظام بهره برداری از منابع آب

لاضرار، منع از اتلاف، منع از اختلال و ...

سیر تشریح احکام و قواعد دین اسلام، بیانگر این است که اسلام تنها به مسائل آرمانی نپرداخته و واقعیت‌های موجود جامعه را نیز در نظر دارد. رهنمودهای دین به‌ویژه در مسائل اقتصادی و اجتماعی به‌گونه‌ای تشریح شده که هیچ‌کس نتواند حقوق دیگران را تضییع کند.

یکی از این قواعد جایگاه ویژه دولت در نظام اسلامی است و خداوند با تشریح مالکیت دولتی برای انفال و قرار دادن

حق نظارت بر سایر منابع طبیعی این امکان را برای دولت فراهم کرده است که همواره با نظارت بر استفاده بهینه و عادلانه از این منابع در مسیر تحقق اهداف نظام اقدام کند.

تشریح نهادهای احیا و حیاات یکی دیگر از این قواعد است، در نظام اسلامی، گرچه مالکیت منابع طبیعی به‌طور عمده در اختیار بخش عمومی قرار داده شده، تجربه صدر اسلام نشان می‌دهد که نظام اسلامی در صدد است خود مردم این منابع را به‌کار گیرند به همین جهت نهادهای متعددی برای به‌کارگیری بخش خصوصی در بهره‌برداری از منابع طبیعی پیش‌بینی شده است. یکی از این نهادها، نهاد احیاء است که بخش خصوصی با آباد کردن زمین‌های موات و استخراج معادن و نیز حفر چاه‌ها و قنوت و ... می‌تواند از آنها استفاده کند. نهاد حیاات نیز در برخی دیگر از منابع مطرح است.

قاعده لاضرار، قاعده کلی دیگری است که در اسلام جهت جلوگیری از تضییع حقوق دیگران تشریح شده است، براساس این قاعده، هیچ‌کس نمی‌تواند فعالیت‌هایی را که به زیان دیگری بینجامد، انجام دهد و در صورتی که هرگونه زیانی از جانب او به دیگری وارد شود ولو این که این کار او به‌منظور اعمال حق خویش باشد، ضامن جبران زیان وارده است؛ به همین جهت، هر خانوار یا بنگاهی که با مصرف یا تولید خود باعث آلوده‌سازی محیط پیرامون خود شود، از جهت شرعی ضامن است. همچنین هرگاه

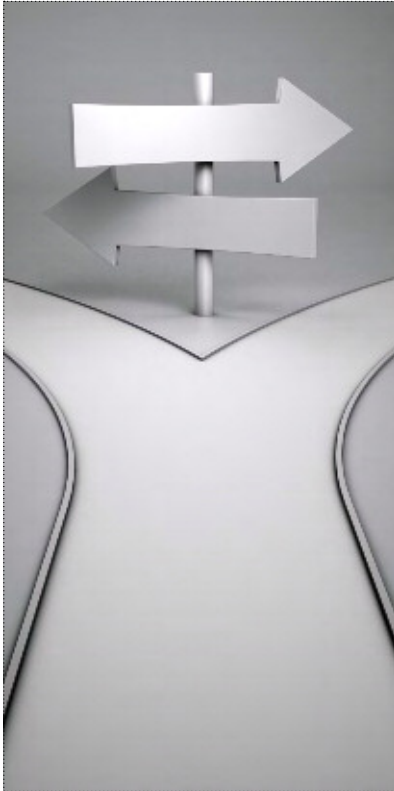
استفاده از منابع طبیعی به‌وسیله گروه یا یک نسل به تضییع حق گروه‌های دیگر یا نسل‌های دیگر بینجامد، براساس این قاعده ضامن‌آور است و دولت موظف است به نمایندگی از عموم مردم، به اعمال حق آنان بپردازد.

قاعده کلی دیگر، قاعده اتلاف است، براساس این قاعده، هرگاه کسی مال دیگری را از بین ببرد یا آن را از مالیت بیندازد، ضامن جبران آن است و در این مسأله شریک‌بودن خود فرد در آن مال تفاوتی ایجاد نمی‌کند؛ در موضوع مورد بحث ما با توجه به سهیم‌بودن همه انسان‌ها در منابع زیست‌محیطی، شخص بهره‌بردار نمی‌تواند زمینه‌های تخریب و صدمه‌زدن به این منابع را ایجاد کند و یا باعث آلودگی محیط زیست شود که خود یکی از منابع عمومی به‌شمار می‌رود. در غیر این‌صورت، در برابر حقوق دیگران ضامن خواهد بود. یکی دیگر از این اصول، اصل منع از اختلال نظام است که بر اساس آن، هر سیاست یا فعالیتی که انجام یا ترک آن به مختل‌شدن نظم جامعه بینجامد، حرام و ممنوع است؛ برای مثال با این‌که بهره‌برداری از مشترکات و مباحات و نیز انفال (بنابر مبنای مشهور فقیهان) در نظام اقتصادی اسلام مجاز شمرده شده، هرگاه بر اثر ازدیاد جمعیت و کثرت استفاده از این منابع، آن منبع مشترک یا دولتی از بین برود و یا آسیب جدی ببیند و در نتیجه نظام بهره‌برداری از آن مرتع و یا ... مختل شود، این آزادی مشروع محدود می‌شود.

[نظام بهره‌برداری و مالکیت]

دکتر لیلی ابوالحسنی

استادیار اقتصاد کشاورزی دانشگاه مشهد

هیچ نسخه از پیش نوشته‌ای نیست

رژیم‌های حقوق مالکیت

برخی از مطالعات نشان داده‌اند که در برخی از شرایط رژیم‌های مالکیت گروهی هم کارا و مفید هستند. امروزه بحث رژیم‌های کارا برای مدیریت منابع طبیعی فراتر از تمرکز بر گروه خاص است و بیشتر بر رژیم‌هایی که از ترکیب گروه‌های مختلف بوجود می‌آید تاکید دارد در شرایط واقعی نیز رژیم‌های مالکیت که تنها به یک نوع منحصر شده باشند به ندرت دیده می‌شود.

برای رسیدن به رژیم حقوق مالکیت کارآمد آب باید در نظر داشت که تکامل آن در پروسه‌ی مشارکتی و بلند مدت انجام پذیر است. هدف رسیدن به یک سیستم یا رژیم خاصی نباید باشد؛ بلکه هدف تکامل درست سیستم حقوقی در طول زمان است. تکامل سیستم باید در جهت افزایش ظرفیت‌های سیستم صورت گیرد و در عین حال تکامل و ارزیابی سیستم باید مطابق فهم و درک ذینفعان باشد.

رژیم مالکیت دولتی و رژیم مالکیت کاملاً باز و عمومی است. حقوق مالکیت از طریق اثرگذاری بر ریسک و نا اطمینانی در رابطه با سرمایه‌گذاری یا حفاظت، انگیزه‌ها و توقعات بهره‌برداران، ارزش سود/هزینه بلندمدت و انتقال این ارزش به پروسه‌ی بازار در اقتصاد آب تاثیر می‌گذارد. با توجه به اینکه در خصوص آب، تمامی افراد کشور ذینفع هستند، هرگونه فعالیتی از طرف هر کدام از گروه‌های ذینفع، معاش مردم، درآمد و کیفیت محیط زیست را تحت تاثیر قرار می‌دهد. بنابراین بهبود در وضعیت حقوق مالکیت آب که منجر به بهبود بهره‌برداری از منابع آبی گردد، باعث کاهش فقر، رشد اقتصادی و حفاظت محیط‌زیست خواهد شد.

این تغییرات برای زمین و قوانین مرتبط با آن مانند اصلاحات اراضی و قانون ملی شدن کاملاً ملموس می‌باشد. سوال مهم این است که کدامیک از رژیم‌های مالکیت کارا هستند؟ در گذشته برتری به رژیم‌های مالکیت فردی یا دولتی داده می‌شد. اما

تعیین حقوق مالکیت به علت نبود تعریف مشخص از مفاهیمی از جمله دارایی (فیزیکی و غیر فیزیکی) یا حقوق (ادعاهایی که افراد در رابطه با یک منبع مشخص دارند، وظایف و مسئولیت‌هایی که افراد در ارتباط با آن منبع دارند و یا دریافت حق انجام فعالیت‌هایی که برای آنها محدودیتی اعمال نشده است) مقوله بسیار پیچیده‌ای می‌باشد.

حقوق مالکیت تنها مشخص کننده‌ی ارتباط یک فرد با یک منبع مشخص نیست بلکه ارتباط یک جامعه با یک منبع مشخص است. نمونه‌هایی از گروه‌بندی‌های متفاوت در زمینه‌ی حقوق مالکیت شامل: حقوق مطلق، حقوق نسبی، حقوق رسمی و حقوق غیر رسمی (قراردادها) می‌باشد.

حقوق مالکیت در برگیرنده مواردی از قبیل دسترسی به منبع مورد نظر، امکان استفاده و استخراج منابع، کنترل و تصمیم‌گیری در مورد مدیریت منابع، خارج کردن بعضی از افراد و انتقال حقوق داده شده به افراد دیگر می‌باشد. انواع رژیم‌های مالکیت، رژیم مالکیت فردی (خصوصی)، رژیم مالکیت گروهی،

حجت‌الاسلام دکتر سعید فراهانی فرد
دانشیار دانشگاه علوم اقتصادی

آبهای عمیق تفصیل داده‌اند مبنی بر این که آبهای موجود در اراضی انفال، از انفال محسوب می‌شود ولی آبهای در سایر اراضی جزء مباحات است.

عده ای از فقیهان نیز تبعیت منبع از زمین را مطرح کرده‌اند و معتقدند آبهای در ملک خصوصی اعم از چشمه و چاه در ملک صاحبان زمین هستند. این افراد عبارتند از: شیخ طوسی، صاحب جواهر، حضرت امام خمینی، ابن ادریس حلی، علامه حلی و آیت‌الله مهدی آصفی.

اگر منابع آب را از انفال و در مالکیت حکومت اسلامی بدانیم. کسانی که بخواهند از این منابع استفاده کنند باید از دولت اجازه گرفته و از طریق روش‌هایی که برای استفاده از انفال در نظر گرفته شده به بهره‌برداری از این منابع بپردازند. مهمترین این روشها در مورد آبهای عمیق احیا و درباره آبهای سطحی حیات است. بدیهی است که در این صورت دولت می‌تواند بابت استفاده بخش خصوصی از این منابع از آن‌ها مطالبه آبها کند. در روایات و منابع فقهی از این بها تحت عنوان طسق یاد شده که البته عمدتاً درباره استفاده از اراضی موات بکار رفته است.

در صورتی که بنا بر نظر برخی از فقیهان، منابع آبی از مصادیق مباحات و مشترکات برشمرده شوند، بنابراین قاعده اولیه همگان می‌تواند بدون اذن دولت از این منابع استفاده کنند و وجهی از این بابت به دولت پرداخت نمی‌کنند. لیکن هرگاه در اثر کثرت بهره‌برداران و عدم رعایت مصالح نظام (نظام بهره‌برداری از آب) موجبات صدمه به منابع آبی از یک طرف و عدم تحقق اهداف نظام مانند عدالت درون نسلی و عدالت بین نسلی پیش آید دولت لازم است به نمایندگی از عموم مردم و به منظور حفظ منافع آنان بر بهره‌برداری نظارت کرده و قوانینی وضع کند. حتی ممکن است وجهی از آنان دریافت و در مسیر اهداف نظام بهره‌برداری هزینه کند.

مالکیت و بهره‌برداری از آب از دیدگاه فقیهان

مباحات، مشترکات و انفال

مشکینی فقط دریاها را از مصادیق انفال ذکر کرده‌اند. برخی مانند آیات عظام منتظری، سبحانی، حائری، مومن و موسوی تبریزی همه آبها را از انفال دانسته‌اند. آیت‌الله سیستانی آب شطها، رودهای بزرگ، نهرهای کوچکی که از چشمه یا آب شدن برف و مانند آن باشد و چشمه‌های ایجاد شده در زمین‌های موات را از مصادیق انفال می‌داند. آیت‌الله فیاض آبهای سطحی را از انفال دانسته و نسبت به

گروه کثیری از فقیهان از جمله شیخ طوسی، علامه حلی، محقق حلی، شهید اول، شهید ثانی، ابن ادریس حلی، محقق ثانی، بحرانی، قاضی ابن‌براج، صاحب جواهر، فیض کاشانی و شهید محمد باقر صدر آب را از مباحات دانسته و معتقدند همه می‌توانند از آنها استفاده کنند. گروهی دیگر از فقیهان منابع آبی را از انفال و در مالکیت دولت اسلامی می‌دانند. در این گروه برخی مانند شیخ مفید، حلبی، کلینی و آیت‌الله

[رویکرد پژوهشی]

دکتر سیدمختار هاشمی

همکار تحقیقاتی انستیتو نیوکاسل برای پژوهش در زمینه زیست‌محیطی

آشنایی با تلاشی پژوهشی در جلب و توسعه مشارکت‌های محلی

«حمی» سیستم حکمرانی سنتی منابع طبیعی

بتواند از این نظر کارساز باشد. مسئله اصلی این است که چگونه مشارکت جوامع محلی یا حکمرانی مبنی بر جوامع محلی به مدیریت انطباقی آب و خاک در حوضه آبریز کمک می‌کند. به معنایی دیگر:

الف) چطور فرهنگ استفاده معقول از منابع کمیاب و محدود ایجاد شود؟ چگونه با موضوع برداشت‌های غیر رسمی و غیرمجاز برخورد شود؟

ب) چگونه پذیرش و پیروی از قانون را می‌توان تضمین کرد؟

لذا در این بخش بجای استفاده از اخلاقیات منتسب به مدل‌های مدیریت پکپارچه آب از اخلاقیات اصول شریعت (یا مدل مقاصد شریعت) و سیستم‌های باور جامعه، برای ایجاد معیارهای ارزیابی برای بدست آوردن الگوهای تعامل و واکنش متقابل با دیگران در نحوه تصمیم‌گیری، استفاده می‌شود.

در واقع سیستم باور و فرهنگ جامعه در محتوای سازمانی دیده شده است. و اینکه چگونه این سیستم را برای ایجاد فرهنگ سیستم حکمرانی خود-سازمانده که نه فقط از منابع استفاده بلکه هم حفاظت می‌کند، را مورد استفاده قرار داد (بر این مبنا که شما

است. قبل از آن قدرتمندان محلی از آن بعنوان چراگاه‌های اسب‌ها استفاده می‌کردند و در آن موقع پیامبر مسئله عدالت را به آن بخشید و عمومی کرد و در اختیار دولت و حکومت مدینه قرار دادند.

این تحقیقات در زمینه موضوع عقیدتی (Theological) نمی‌باشد بلکه از میراث فقهی اسلام و تئوری فقه اسلامی و سیستم باورها استفاده می‌شود تا پلی بین سنت و مدرنیته ایجاد شود. کشورهای «وانا» شامل کشور ایران دارای میراث، فرهنگ و مذهب مشترک عمدتاً اسلامی می‌باشند. بنابراین، ایران بعنوان مورد مطالعاتی در منطقه «وانا» برای ارزیابی کاربرد اخلاق، عمدتاً اسلامی، توسط توسعه چارچوب حقوقی اخلاقی در نظر گرفته شده است.

کارهای مطالعاتی بیشتری برای توسعه روش اوسترم در تحلیل سازمانی و استفاده از یک رویکرد اخلاقی برای ورود به موضوع انجام شد تا جوامع محلی به شکل مطمئن تری، درگیر مدیریت منابع آب و خاک (منابع طبیعی) شوند. ریشه عمیقی که مفهوم حمی در جوامع محلی دارد و شاید

«حمی» به عنوان یک سیستم حکمرانی منابع طبیعی مبتنی بر جوامع محلی است که برای منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا (WANA) شامل ایران می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. در این تحقیقات که توسط هاشمی (۲۰۱۲) انجام شده است میدان کاری و کرداری خیلی بزرگتری در منطقه «وانا» که در دوره ای از زمان جزء امپراتوری ایران بوده است، در نظر گرفته شده است. بنظر می‌رسد که حمی: یک مفهوم جهانی است اما ریشه‌های عمیقی در تاریخ و فرهنگ و باور منطقه مورد نظر هم دارد. حمی در بعضی از کشورها به نام‌های دیگر شناخته شده است:

- در مغرب: اگدل
- در عمان: افلاج
- در جزایر: اگدل
- در ایران: فرق

سیستم حمی سنتی یک سیستم کاربری اراضی است که وقتی پیامبر به مدینه هجرت کردند، اطراف مدینه را به شعاع ۱۲ میل بعنوان سیستم حمی (در زبان عربی به معنی منطقه ی حفاظت شده) مشخص کردند و اعلام داشتند که این مناطق، حفاظت‌شده

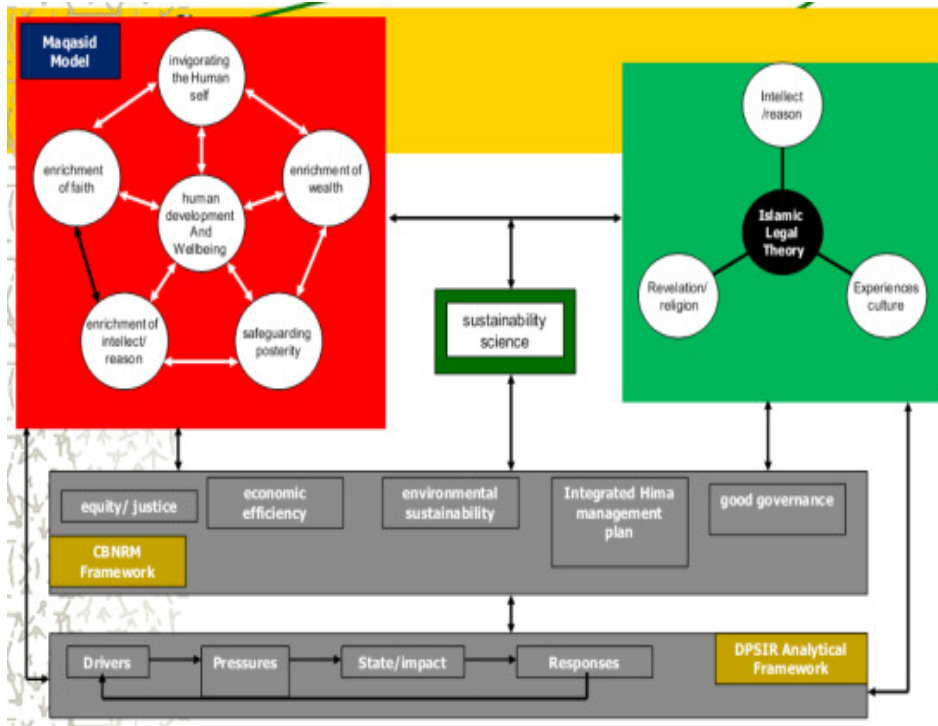

اساس اخلاق جامعه تقویت نمود؟
 ✓ چه مقرراتی برای استفاده از منبع در مناطق حمی (لازم است)؟
 ✓ چه مقرراتی برای مالکیت منابع آب و خاک در مناطق حمی (لازم است)؟
 ✓ چه مقرراتی برای حفاظت از محیط زیست (لازم است)؟
 ✓ چه مقرراتی برای مدیریت/تشکیلات (لازم است)؟
 ✓ چه مقررات برای جنبه‌های اقتصادی- اجتماعی (لازم است)؟
 ✓ چه مقررات برای حل اختلاف (لازم است)؟

در رویکرد روش شناختی ما باید ببینیم چگونه سیستم حکمرانی آب و خاک در منطقه توسعه یافته است؟
 آیا مفهوم حمی با مفهوم نوین سیستم تطابق دارد؟ آیا می شود چنین سیستمی را احیا کرد؟ تکامل مفهوم چگونه بوده است؟
 برای این منظور از مدل مقاصد شریعت (که توسط عارف نامی امام محمد غزالی تدوین شد) برای ارائه اصول اخلاقی حکمرانی حمی و ارائه چشم انداز و چارچوب استراتژیک

توانسته‌اند که استفاده از منبع را پیش و کنترل کنند.
 همچنین سیستم دانش، سنت ها و نهادهای سنتی می تواند بستری را برای مدیریت منابع طبیعی ارائه نماید که در مفهوم حمی براساس آنچه حضرت پیامبر آن را در مدینه اجرا کردند، به کار رفته است. ارزش‌های اخلاقی (شامل اخلاق اسلامی) می‌تواند مجموعه‌ای منسجمی از اصول را برای سیستم حکمرانی منابع طبیعی مبتنی بر جوامع محلی ارائه کند.
 از دیدگاه حکمرانی، حمی می‌تواند چنین خصوصیتی را داشته باشد:
 ✓ ایجاد اتوریته‌ی مشروع برای پیش جنبه‌های زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی
 ✓ مالکیت مشترک با عدم دسترسی اختصاصی برای یک گروه بخصوص
 ✓ مسئولیت‌پذیری مشترک در میان افراد جامعه
 ✓ محدود کردن استفاده در صورت نیاز
 ✓ منطقه حفاظت شده در مواقع بحرانی در چارچوب حقوقی باید به این سوالات اساسی پاسخ دهیم:
 ✓ مسایل اساسی حقوقی کدامند؟
 ✓ چگونه اخلاقیات زیست محیطی بر

نمی‌توانید مردم را از استفاده منابع عمومی و مشترک منع کنید بلکه باید سیستم حکمرانی داشته باشید که استفاده شود ولیکن حفاظت هم شود). نظریه حقوقی (فقه) اسلامی، منابع آب و خاک را بعنوان ثروت و اموال جامعه محسوب می‌کند. البته نکته قابل توجه این است که اسلام سنت‌های قبل را حفظ کرده و میراثی از اخلاقیات ایران باستان و روم و غیره را نیز در بر می‌گیرد. برای مثال سیستم طومار زاینده‌رود که تا اواسط قرن بیستم بکار گرفته شده است، سابقه ۳۰۰۰ هزار ساله دارد. پس اسلام سیستم حکمرانی گذشته را کاملا لغو ننموده، در کردستان -اورامانات- سیستم تخصیص آب برای آبیاری باغات موسوم به آژین هنوز مورد استفاده می‌شود. بنابراین این چارچوب یک چارچوب اخلاقی است تا چارچوب اسلامی. لازم به ذکر است که شواهد تجربی زیادی، در مورد موثر بودن مدیریت منابع آب مشترک عمومی مانند آب و جنگل مبتنی بر جوامع محلی وجود دارد که اوسترم (۲۰۰۵) دهها مورد مطالعاتی را نشان می‌دهد که تشکیلات تودرتوی (Nested Enterprises) خودگردان

استفاده بی‌رویه و بیش از حد توزیع و بهره‌برداری عادلانه بر اساس "اصل عدل یا عدالت" تمامیت زیست‌محیطی بر اساس محکوم کردن "کفران نعمت‌های الهی" و "ظلم" (تجاوز و اعتدا، ضرر و خسارت، سوء استفاده کردن) ظلم عبارت است از مجموعه‌ای از کردارها که ناعدالتی را به بار می‌آورد و در بافت و فحوای مختلف، معانی متفاوتی دارد.

اخلاقیات اسلامی بسیاری، برای پایداری زیست‌محیطی وجود دارد. جمله:

- خداوند قیوم است و هر تغییری نامطلوب در محیط زیست مخالف با خواست پروردگار است
- انسان امانت‌دار است با لحاظ مسئولیت‌های در قبال آن
- انسان‌ها راعی و خلیفه الله می‌باشند و پاسخگو
- «هالیسم» طبیعت: همه مخلوقات، امت‌هایی مثل انسان هستند (بنابراین در اکوسیستم حقوق یکسان دارند)

- راهبردهای توسعه منابع آب و خاک از صدر اسلام تا سقوط بغداد:
- لیزینگ زمین‌های دولتی در مسیر آبراه‌ها با مالکیت مطلق برای تولید درآمد برای خزانه‌داری
- مالکیت خصوصی اراضی از طریق سیاست احیاموت
- سیستم کاربری اراضی حمی برای استفاده پایدار از منابع
- پناهگاه حریم برای حفاظت از آب‌های زیرزمینی
- توسعه کشاورزی از طریق اهدای زمین یا اقطاع (اراضی بدون متولی)
- ارائه وام برای بازسازی زمین و کشت
- سیستم مالیات بر اساس حاصلخیزی زمین، انواع محصولات کشاورزی و سیستم آبیاری، بعنوان مثال اعمال ۱۰ درصد مالیات بر زمین‌های آبیاری شده از کانال - مالیات عشر
- مدل مقاصد بعنوان مدل توسعه انسانی عبارتند از:
- استفاده بهینه از منابع مبتنی بر اصل "شکر" به معنایی دیگر عدم

برای سیستم حکمرانی حمی استفاده شده است (نمودار زیر). در این مدل، هدف شریعت این است که مردم به رفاه برسند، مقاصد ضروری (اجباری) عبارتند از:

- ✓ تقویت (روح بخشیدن) و حفظ نفس
- ✓ تقویت و حفظ دین
- ✓ تقویت و غنای عقل (روشنفکری)
- ✓ تقویت و حفظ نسل
- ✓ توسعه و گسترش مال (ثروت)

در این بررسی از اصول الفقه نیز استفاده برای ارزیابی سیاست‌گذاری/قانون‌گذاری می‌شود.

در واقع این مدل مقاصد، اخلاقیات اساسی و اهداف اساسی را عنوان می‌کند و این مدل با علوم پایداری (Sustainability science) مرتبط شده است تا به یک چارچوب حقوقی حاصل شود. (مدل مقاصد باید با مفاهیم نوین هم تطابق داشته باشد. اسلام یا آنچه که ما داریم فقط نقطه ورود است و در ادامه نتایج تحلیل تاریخی موضوع در عنوان‌های زیر بیان شد.

- تعادل و توازن اکوسیستمی: خلقت با مقدار مناسب ساخته شده است «هرچیز نزد خدا به مقدار خودش ساخته شده است»
- اصول عدم ضرر (لا ضرر و لا ضرار) و عدم فساد
- اصل عدم اصراف و زیاده‌روی
- مناطق حمی (حمایت شده) برای حفاظت و پایداری زیست محیطی
- ایجاد حریم (مرزهای حفاظت شده) برای محافظت از منابع
- درختان و جنگل نباید قطع شوند یا آتش زده شوند (سیاست درختکاری)
- اصل حفظ نظام: تضمین اجرای قوانین

در این بررسی از قواعد فقهی هم استفاده شد تا شرایط کرداری تعریف شود. کردارها بر اساس هدف و اهداف اجرایی آن یعنی مقاصد داوری در نظر گرفته می شود که چون میحث گسترده ای است به آن پرداخته نشد فقط دو مطلب اساسی که دفع ضرر و رفع حرج اساس مهمی برای حفاظت از منابع طبیعی می باشد خاطر نشان گردید. در توضیح کاربرد مدل مقاصد می توان به موارد زیر توجه کرد:

سطح مقاصد الزامی «الضروری»: پنج مقصد ضروری اهداف سطح بالای حکمرانی (حاکمیتی)

سطح مقاصد ضروری تکمیلی «الحاجی»: یکی از اصول اساسی اسلام این است که باید ترتیب اجرای سهل و آسان قانون را فراهم آورد و هرگونه محدودیت و مانع برسر دست یابی به پنج هدف اساسی مقاصد را برطرف نمود.

سطح مقاصد بهبودی/افزایشی «التحسینی»: این سطحی است که در آن هدف اصلی رسیدن به وضعیت مطلوب در زمینه رفتار اخلاقی می باشد.

بر این اساس می توان نتیجه گیری کرد که سیستم حکمرانی حمی کاربرد مهمی در روبروی چالش های تخریب کننده زیست محیطی و کمبود منابع آب و خاک دارد و می تواند به عنوان سیستمی بر پایه پایداری زیست محیطی محسوب شود.

[جنبه‌های عملیاتی] [نظام بهره‌برداری]

منصوره اسلامی

کارشناس ارشد اقتصاد کشاورزی سازمان آب و برق خوزستان

اولین شبکه آبیاری خصوصی کشور

اوجیروب

شرکت کشاورزی جنوب که در سال ۱۳۲۷ با استناد به قانون مصوب سال ۱۳۲۴ مجلس شورای ملی توسط گروهی از مالکان و تجار دزفول تأسیس گردیده است، نخستین شرکت خصوصی فعال در زمینه آبیاری مدرن در کشور و مالک شبکه آبیاری اوجیروب است. تعداد سهامداران شرکت ۱۰۳ نفر و وسعت اراضی واگذار شده به شرکت جمعا حدود ۵۹۰۰۰ هکتار (شامل ۰۰۰۲۵ هکتار از اراضی آبخور کرخه و ۰۵۶۷ هکتار از اراضی آبخور رودخانه اوجیروب) و منبع تأمین آب شرکت، رودخانه اوجیروب با دبی متوسط ۱۴ متر مکعب در ثانیه می‌باشد، این شبکه در شمال غرب استان خوزستان، ۲۵ کیلومتری جنوب دزفول و منتهی الیه جنوبی منطقه شرق شبکه دز قرار دارد. وسعت ناخالص این شبکه ۷۶۵۰ هکتار و وسعت خالص آن ۵۵۰۰ هکتار می‌باشد.

اهداف شرکت مطابق ماده ۲ اساسنامه آن استفاده از قانون واگذاری اراضی در خوزستان جهت تملک و دایر نمودن اراضی به وسیله بستن سد و شق انهار و ایجاد دهکده‌های لازم، فعالیت‌های کشاورزی مانند کاشت درختان و کشت محصولات صیفی و شتوی، وارد نمودن و بکارگیری ماشین آلات کشاورزی و آشناسازی کشاورزان با اصول جدید

زراعت، تربیت و نگهداری احشام و طیور، بهره‌برداری و استفاده از آب و زمین به هر طریق ممکن، تأسیس هرگونه مؤسسات و خرید املاک و تقبل سهام شرکت‌های کشاورزی و صنعتی و مشارکت با آنها و خرید، فروش، صدور و ورود انواع اجناس مجاز می‌باشد. ساختار شرکت شامل مجمع عمومی سهامداران (مجامع عادی و فوق العاده متشکل از سهامداران)، هیئت مدیره (۳ نفر برای مدت دو سال) و یک نفر بازرس اصلی و یک نفر بازرس علی‌البدل برای مدت یکسال می‌باشد. امور کلی شرکت توسط مدیرعامل و یا قائم مقام او اداره می‌شود، تعهدات شرکت طبق پیمان‌نامه، سرمایه‌گذاری و ساخت سد انحرافی بتونی با انهار و انشعابات مربوطه، تبدیل اراضی واگذاری به اراضی مزروعی، تأمین آب مورد نیاز برای هر هکتار به میزان دو لیتر در ثانیه با سه آیش (برای کشت صیفی‌جات) ظرف مدت ۵ سال و احداث یک هکتار باغ مرکبات یا نخلستان و یا دیگر درختان میوه به نسبت هر یکصد هکتار اراضی زیر کشت بوده است.

وظیفه شرکت تقسیم و توزیع آب میان آبریان روستاها، تعمیر و بازسازی تأسیسات تأمین آب و انجام عملیات لایروبی کانال اصلی و وظیفه کشاورزان تعمیرات و لایروبی انهار درجه دو در

ارضی متعلق به کشاورزان می‌باشد. هزینه سالیانه بهره‌برداری مطابق تراز مالی این شرکت در سال ۱۳۹۰ حدود نهصد میلیون ریال می‌باشد که توسط سهامداران تأمین می‌گردد. آب مورد نیاز شبکه به طریق ثقلی از رودخانه اوجیروب و بوسیله سد انحرافی و کانال انتقال تأمین می‌شود. این شبکه فاقد تجهیزات و سازه‌های اندازه‌گیری بوده و بدلیل برداشت بدون کنترل در بالادست، اراضی پایین دست با کمبود آب مواجهند که این کمبود با استفاده از زهاب‌های برگشتی تأمین می‌گردد. آب شبکه در اراضی کشاورزان توسط کانالهای درجه ۲ خاکی و انهار سنتی و در اراضی سهامداران توسط کانالهای درجه ۳ و ۴ بتنی و درپچه‌های تقسیم توزیع می‌گردد. با توجه به جریان دائمی آب در شبکه شرکت از میراب برای تقسیم و توزیع آب استفاده نمی‌کند. بلکه آب توسط کشاورزان و بر اساس میزان زمین تقسیم می‌شود که هر دور آبیاری ۲-۳ شبانه روز می‌باشد.

در دهه اول بهره‌برداری شرکت، آب‌بها به نسبت میزان مالکیت اراضی هر یک از سهامداران تعیین می‌گردید. پس از اصلاحات ارضی آب‌بها براساس ۲۵٪ محصول زمستانه (گندم) و ۳۰٪ محصول تابستانه (برنج) محاسبه

پوشش خاکی و رویش زیاد علف‌های هرز در کانال‌های درجه دو و تلفات زیاد آب در این انهار و عدم تکمیل شبکه در زمان تحویل (ساخته نشدن ایستگاه پمپاژ کانال انتقال، برخی کانال‌های درجه دو و جاده سرویس) از مشکلات این شبکه می‌باشد. از لحاظ قانونی، جایگاه و حقوق از جمله: حق مالکیت شرکت بر تأسیسات، اختیارات و تدوین ضوابط تعیین تعرفه آب و ... نامشخص است. از همین رو این شرکت تاکنون نتوانسته از تسهیلات بانکی بهره‌مند شود. همچنین، این مشکل باعث فقدان حمایت و ضمانت اجرایی لازم برای پیگیری و استیفای حقوق شرکت و مقابله با تجاوز و تخلف در شبکه می‌گردد. از سوی دیگر دستگاه‌های دولتی هیچ برنامه حمایتی و همکاری با شرکت از قبیل بازسازی تأسیسات سد و شبکه، تسطیح اراضی، ساخت شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی و برنامه‌های ترویج و آموزش کشاورزی ندارند.

ماهی سردابی نیز پرورش داده می‌شود. این شرکت در زمینه بهره‌برداری از شبکه با تنگناها و مشکلات زیادی روبروست. در زمینه تأمین آب صدور بی‌رویه مجوز نصب پمپ و حفر بی‌رویه چاه در بالادست باعث کاهش سطح آب زیرزمینی و حجم جریان در رودخانه گشته است. از سوی دیگر باز مصرف زهاب کشاورزی (با توجه به شوری پایین آن) در شبکه دز نیز باعث کاهش میزان تغذیه و آبدهی رودخانه اوجیروب گردیده است. نتیجه این تغییرات کاهش حجم آب ورودی به شبکه از ۱۴ به ۸-۹/۵ متر مکعب در ثانیه در سالهای اخیر بوده است. مشکل دیگر شبکه تلفات بیش از حد آب در کانال‌های شبکه و کمبود آب در اراضی پایین دست است. از لحاظ فنی، بروز پدیده پایپینگ در بدنه و دیواره‌های سد انحرافی و تخریب دیواره‌ها، فقدان سازه‌های اندازه‌گیری و کنترل آب تحویلی به کشاورزان،

می‌شد. از سال ۱۳۷۰، آب‌بها بر اساس ۱۲۵ کیلو گندم در هر هکتار برای هر فصل زراعی و یا قیمت معادل آن محاسبه می‌شود. عبارتی آب‌بهای مذکور بعنوان نرخ آب مصرفی هر هکتار فارغ از نوع محصول کشت شده در هر فصل اعم از محصولات کم مصرف یا آب بر مانند برنج، صیفی جات، ذرت و غیره می‌گردد. این مبلغ برای سال زراعی ۹۰-۸۹ معادل ۵۰-۳۰ هزار تومان برای هر هکتار در فصل زراعی تعیین شده است. کشت غالب منطقه در زمستان گندم و در تابستان ذرت است. علاوه بر این کشت زمستانه-بهاره این شبکه شامل صیفی زیر پلاستیک (بادمجان، خیار و گوجه‌فرنگی)، پیاز، چغندر قند، توت‌فرنگی، کاهو، لوبیا فرنگی، هویج، سیب‌زمینی و هندوانه پاییزه و همچنین کشت تابستانه-پاییزه این شبکه شامل لوبیا، گوجه‌فرنگی، ماش و برنج می‌باشد. در اراضی متعلق به سهامداران

است و نه اقدام مستقیم آنها که تا بحال نتایج مثبتی به همراه نداشته است. همچنین اعطای تسهیلات بانکی، تأمین اعتبارات مورد نیاز برای اتمام بازسازی سد انحرافی، همکاری سازمانهای جهاد کشاورزی و آب و برق خوزستان برای تسطیح اراضی و ایجاد کانال های درجه ۲ و ۳ اراضی کشاورزان غیر عضو، احداث سازه های اندازه گیری و کنترل حجم آب تحویلی به کشاورزان و ارائه مشاوره و کمکهای فنی بخش های علمی و دستگاه های اجرایی در این زمینه، ایجاد سیستم و ساز و کار لازم در شرکت برای ثبت درخواست، محاسبه و تعیین سهم آب و آبهای کشاورزان و پیگیری مطالبات، تعیین قیمت هر متر مکعب آب بر مبنای هزینه تمام شده آب و یا طبق قوانین حاکم بر شبکه های دولتی (۳٪ محصول) از دیگر اقداماتی است که به منظور حمایت از این شرکت می توان انجام داد.

اشاره کرد. همچنین مماشات و مدارای صاحبان شرکت با آبران طی بیش از ۵۰ سال بهره برداری از شبکه و تعلق خاطر سهامداران به شرکت و تأسیسات شبکه به عنوان میراث پدری و تلاش آنان برای بقای شرکت از دیگر دلایل پایداری شرکت می باشد. برخورداری غالب سهامداران از تحصیلات عالی و دانش فنی در امر کشاورزی و تمایل به سرمایه گذاری برای کسب درآمد بیشتر، استقرار شرکت و مسئولین آن در قلب منطقه تحت پوشش شبکه، شناخت مسائل و ارتباط نزدیک مسئولین شرکت با ساکنین منطقه نیز از عوامل موفقیت این شرکت به حساب می آید.

به منظور حمایت از این شرکت پیشنهاد می گردد، ارگانهای ذیربط نسبت به تشکیل تشکلهای آبران روستاهای محدوده شرکت اقدام نمایند. در این خصوص حمایت و پشتیبانی دستگاههای متولی در خصوص ایجاد این تشکلهای مد نظر

علیرغم نرخ بسیار پایین آب بها، برخی از آبران شرکت این مبلغ را پرداخت نمی نمایند. سطح پایین آگاهی های اجتماعی و عدم تمایل کشاورزان به مشارکت در نگهداری و بهره برداری صحیح از آب و تأسیسات، درک نادرست و قائل نبودن وجهه قانونی برای مدیریت بخش خصوصی در آبیاری توسط غالب آبران، جریان دائمی آب در شبکه و انتظار زارعین به دسترسی به آب بدون محدودیت زمانی و مکانی و در نتیجه پنهان ماندن ارزش واقعی آب، تغییر مالکیت و خرد شدن اراضی بدلیل تقسیم بین ورثه از دیگر مشکلاتی است که گریبان گیر این شرکت است.

علیرغم تمام موارد مذکور این شرکت همچنان پابرجاست، از دلایل پایداری شرکت می توان به ضرورت وجود شبکه اوجیروب به عنوان تنها امکان تأمین آب اراضی منطقه و وابستگی حیات روستاها و معیشت کشاورزان به آن

عباس جنگی مرزی

رئیس بخش بهره‌برداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی شرکت مدیریت منابع آب ایران

مالکیت آب در عمل

صدور پروانه بهره‌برداری از آب

زارعین بطور نمونه برای شبکه آبیاری قزوین می‌باشد. کلیات دستورالعمل پیشنهادی جهت صدور پروانه بهره‌برداری در حال حاضر شامل تبیین تعاریف کلی و اهداف صدور پروانه‌های بهره‌برداری، چگونگی اطلاع‌رسانی و فراخوان عمومی، مدارک مثبت‌ه برای شناسایی مصرف‌کنندگان مجاز در شبکه‌های آبیاری، چگونگی احراز مالکیت متقاضی پروانه بر زمین‌های مورد ادعا، تعیین وظایف و اختیارات کمیسیون صدور پروانه در شرکت‌های آب منطقه‌ای، شرایط و مقررات عمومی مندرج در پروانه بهره‌برداری، ترسیم فرآیند صدور پروانه بهره‌برداری می‌باشد. بر اساس این دستورالعمل مصرف‌کنندگان مجاز آب در شبکه‌های آبیاری با توجه به احکام صادره از دادگاه‌ها و مراجع قضایی، مستندات ثبت حقاچه در دفاتر جزء جمع قدیم، سند مالکیت آب (این اسناد بطور محدود برای مصرف‌کنندگان

اهداف مورد انتظار از صدور پروانه بهره‌برداری تبیین حقوق و شناسایی مصرف‌کنندگان مجاز، ساماندهی حجم مجاز برداشت آب توسط مصرف‌کنندگان، تحقق توزیع عادلانه آب، فراهم کردن زمینه لازم برای حل اختلافات محلی، اعمال مدیریت مناسب بر منابع آب و مدیریت مصرف آب کشاورزی می‌باشد. اهم اقدامات انجام یافته تا قبل از تصویب قانون برنامه پنجم توسعه شامل تشکیل هیئت‌های ۳ و ۵ نفره و یا کمیسیونهای ماده ۷ در اغلب شرکت‌های آب منطقه‌ای و استفاده از این هیئت‌ها یا کمیسیون‌ها برای رسیدگی به شکایات خصوصا در بخش حقاچه‌داران، صدور پروانه بهره‌برداری در بخش منابع آب سطحی (به صورت پراکنده و موردی) از طریق شرکت‌های آب منطقه‌ای، تشکیل کمیته مدیریت منابع آب در شرکت‌های آب منطقه‌ای به منظور رسیدگی به امور تخصیص آب و صدور پروانه بهره‌برداری، صدور پروانه بهره‌برداری برای تعدادی از

پروانه بهره‌برداری سندی است مدت‌دار، که به موجب آن اجازه بهره‌برداری از منابع آب سطحی، در چارچوب سقف میزان آب تخصیص یافته، توسط شرکت‌های آب منطقه‌ای برای مصرف‌کنندگان مجاز آب، صادر می‌شود. این سند، حاوی مشخصات زمین و مالک آن، حجم مجاز برداشت آب، الگوی کشت، مکان و نوع مصرف آب می‌باشد.

در حال حاضر بر اساس بند الف ماده ۱۴۱ قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی وزارت نیرو مکلف است به منظور افزایش بهره‌وری آب کشاورزی، نسبت به اصلاح تخصیص‌ها و پروانه‌های موجود آب و تحویل حجمی آب به تشکلهای آب‌بران اقدام نماید. همچنین بر اساس بند ب این ماده، وزارت نیرو مکلف است تا پایان برنامه به تدریج نسبت به صدور سند بهره‌برداری آب برای تمامی حقاچه‌داران و دارندگان مجوز تخصیص آب اقدام نماید.

مالکیت متصرف یا بهره‌بردار بر اراضی تحت پوشش آبیاری نیست.

- صدور پروانه بهره‌برداری به صورت انفرادی، متضمن تحویل آب به صورت مجزا به فرد نیست.

وظایف و اختیارات کمیسیون صدور پروانه شامل تایید صحت و سقم مدارک متقاضی صدور پروانه شامل مدارک احصای مالکیت اراضی و مدارک دال بر مجاز بودن مصرف‌کننده، تایید صحت حجم آب مورد نیاز با توزیع ماهانه در سقف تخصیص، انجام استعلام‌های مورد نظر برای بررسی صحت مدارک، اعلام رای نهایی در خصوص صدور یا عدم صدور پروانه، ارجاع شکایات به هیئت‌های ۳ و ۵ نفره می‌باشد. اعضای این کمیسیون نماینده فنی معاونت حفاظت و بهره‌برداری شرکت آب منطقه‌ای، نماینده حقوقی شرکت آب منطقه‌ای و نماینده سازمان جهادکشاورزی استان می‌باشند.

فاقد سند توسط سازمانهای جهاد کشاورزی استانها، اسناد واگذاری اراضی دولتی (شامل اجاره‌نامه‌های طولانی مدت)، حکم قطعی صادره از مراجع قضایی مبنی بر مالکیت فرد متقاضی، سند مالکیت زمین متقاضی مطابق قوانین مربوطه که توسط هیئت‌های واگذاری زمین، واگذار شده است با تایید شورای اسلامی محل و مجاورین و اسناد مالکیت مشاعی با تایید شورای اسلامی محل و مجاورین می‌باشد.

در این پروانه مواد زیر درج خواهد گردید:

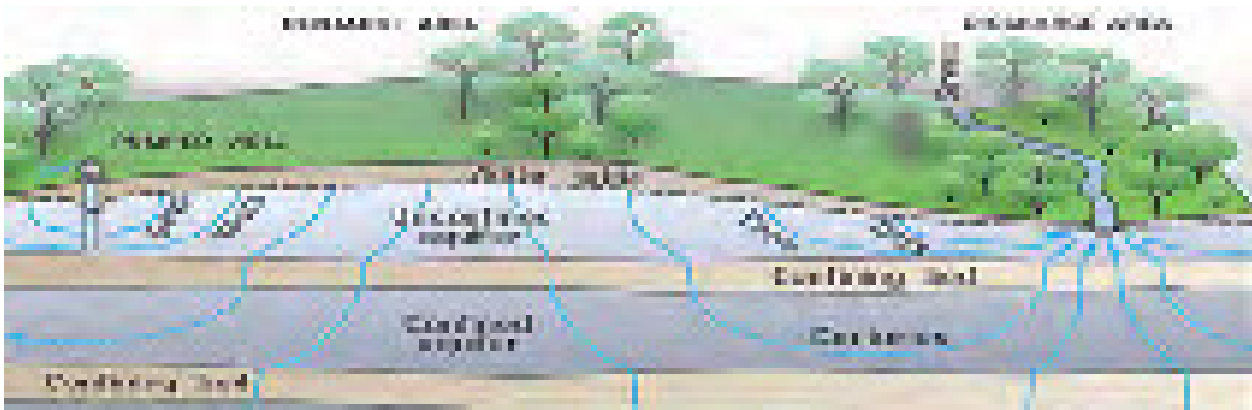
- در شرایط کم‌آبی، میزان آب تحویلی به مصرف‌کنندگان بر مبنای حجم آب موجود تعیین می‌شود و مصرف‌کنندگان آب موظف به تمهیدات صرفه‌جویی هستند.

- صدور پروانه بهره‌برداری از آب، به استناد مدارک اخذ شده بوده، و دال بر

آب در قبل از سال ۱۳۵۷ صادر شده است، مستندات پرداخت حق اشتراک، مستندات وجود حق مصرف آب در محدوده شبکه‌های آبیاری و زهکشی بر اساس رای هیئت‌های ۳ و ۵ نفره ماده ۱۹ قانون توزیع عادلانه آب، مستندات قراردادهای مستمر آبیاری سالانه و پرداخت آب‌بها تا سال درخواست برای دریافت پروانه، مستندات مشارکت در احداث شبکه در تطبیق با آیین‌نامه حق اشتراک مشخص می‌گردند.

همچنین اسناد احراز مالکیت اراضی کشاورزی شامل سند ثبتی (ششدانگ) مالکیت زمین جانمایی شده در محدوده اراضی تحت پوشش شبکه آبیاری، قولنامه مالکیت زمین با تایید شورای اسلامی محل و مجاورین، سند نسق زراعی با تایید سازمان جهاد کشاورزی و اداره منابع طبیعی، با تایید شورای اسلامی محل و مجاورین، فرم تایید تصرفات

مدیریت منابع آب مشترک

بعضی ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌داند. بعضی نیز خصوصی‌سازی منابع را راه‌حل مسئله می‌دانند. طرفداران راه حل سوم معتقدند نه دولت و نه بازار به تنهایی نمی‌توانند افراد را قادر و یا وادار به بهره‌برداری درازمدت و پایدار از منابع طبیعی سازند. مشاهدات تجربی حاکی از اینست که بدون یک سازمان مؤثر و کارآ برای مدیریت منابع مشترک، این منابع به‌صورت بی‌رویه مورد بهره‌برداری قرار گرفته و بازدهی و تولید کمی خواهند داشت. این نتیجه، محتوم شرایطی است که بهره‌برداران در فرآیند تعیین سرنوشت و وضعیت خود نقش مؤثر نداشته باشند. اما در شرایطی که گروه بهره‌برداران، با آگاهی از پی‌آمد اقدامات خود بر دیگران، در تصمیم‌گیری‌ها شرکت کنند، می‌توانند نهادی سازمان یافته را بنیاد نهند که به کمک آن مسایل و مشکلاتی را که با آن روبرو می‌شوند برطرف سازند. نهاد و سازمانی که بتواند به‌صورت مؤثر و کارآ عملکردهای عوامل مختلف را زیر نظر گیرد، آن‌هایی را که قوانین را زیر پا می‌گذارند جریمه و تنبیه نماید، و انگیزه‌های لازم برای مشارکت و همکاری افراد در امور تخصیص و توزیع منابع آب و سرمایه‌گذاری‌های مربوطه را فراهم نماید.

اشتراک در شبکه آب شهری. اما وقتی یک شبکه زهکشی ساخته می‌شود، منع کردن سازمان‌ها و افراد غیرمشترک از استفاده کردن از شبکه سخت و پُر هزینه است.

مسایل مربوط به منابع مشترک با دسترسی آزاد^۱ وقتی مطرح می‌شود که عموم مردم مجاز باشند که از یک منبع استفاده کنند و در عین حال نحوه برداشت یک مصرف‌کننده بر چگونگی بهره‌برداری دیگر مصرف‌کنندگان اثرگذار باشد. هرگاه الگوی بهره‌برداری از منابع مشترک به‌صورت آزاد و بدون کنترل صورت گیرد، شدت بهره‌برداری آزاد به حدی خواهد رسید که منجر به اتلاف منابع مشترک خواهد شد که از آن به‌عنوان تراژدی یا فاجعه منابع مشترک^۲ یاد می‌شود. بنابراین متعادل کردن رقابت‌های بین مصارف مختلف ایجاد می‌کند یک سلسله تدابیر سنجیده اتخاذ شود.

در بحث منطق عملکرد و اقدام جمعی در این زمینه، برخی معتقدند که افراد منفعت‌جو تا زمانی که فشار و اجباری وجود نداشته باشد، هیچگاه در جهت تأمین منافع گروهی و مشترک اقدام نمی‌کنند. اگر نتوان یک فرد را از منافع حاصل از یک تلاش گروهی (تولید کالا و یا ارائه خدمات) محروم کرد، انگیزه وی برای اینکه به‌صورت داوطلبانه در آن تلاش گروهی شرکت و همکاری کند، بسیار کم خواهد بود. افزون بر این، هاردین^۳ دخالت دولت را برای اداره منابع مشترک با هدف ممانعت از وقوع «تراژدی منابع مشترک»، از طریق پشتیبانی یک قدرت متمرکز

اقدامات و فعالیت‌هایی که در زمینه کاربری و کنترل منابع آب میان مصرف‌کنندگان و در مصارف مختلف صورت می‌گیرد می‌تواند با یکدیگر تقابل و تناقض داشته و بالقوه مسایل و پیچیدگی‌های زیادی را به‌وجود آورد. برخی از منابع آب در شرایطی در دسترس جامعه قرار می‌گیرند که حقوق بهره‌برداران را نمی‌توان از تعرض دیگران به راحتی مصون داشت و تعرض موجب کاهش منابع در دسترس و آثار و پیامدهای منفی بر صاحبان حقوق و جامعه می‌شود. از جمله زمینه‌های پُرمسئله و پیچیده و پُر تقابل و تعارض، مدیریت منابع آب مشترک است. معیارهای «منبع مشترک»^۴ بیشتر در مورد شبکه‌های آبیاری کوچک، آب‌بندان‌ها و استخرهای آب مشترک و منابع آب زیرزمینی که به وسیله کشاورزان اداره می‌شود صدق می‌کند.

منابع مشترک به منابعی اطلاق می‌شوند که تقلیل‌پذیرند^۵، اما منع‌پذیری^۶ آنها بسیار دشوار است. به منبعی تقلیل‌پذیر می‌گویند که استفاده یک فرد از آن منبع، مانع استفاده دیگران از آن شود، مثل برداشت بیش از حد از منابع آب زیرزمینی یا بیش از حد آب در ابتدای یک شبکه آبیاری که باعث می‌شود تا برای بهره‌بردارانی که از همان ذخیره آب زیرزمینی استفاده می‌کنند یا در بخش‌های پایین‌دست شبکه مستقرند، کمبود آب به‌وجود آید. به منبعی منع‌پذیر گفته می‌شود که متقاضیان تا شرایط ویژه‌ای را احراز نکنند، از حق دسترسی به آن کالا محروم خواهند بود، نظیر داشتن حق

۱. Common-pool resources

۲. Subtractable

۳. Exclusive

۴. Open Access

۵. Tragedy of Common-pool

۶. Hardin

پیشنهاد محورهای همگرایی

میان تبیین نظام بهره برداری از آب و مشخص کردن حقوق آب و نحوه اعمال آن - نیاز مبرم و مهم حل و فصل اصولی مسایل نظام بهره برداری از آب کشاورزی از دیدگاه اعتقادی و قانون گذاری به استقرار نگرش نظام مند در مباحث فقهی و حقوقی. - ضرورت استخراج اصول و قواعد کلی حاکم بر اقتصاد منابع طبیعی از منظر اسلام و اولویت داشتن انجام کار بیشتر روی خرده نظام بهره برداری از منابع آب کشاورزی از منظر نظام اقتصادی اسلامی نسبت به دیگر خرده نظامها

برای همگرایی بیشتر در اقدامات مشابه بعدی درباره نظام بهره برداری آب کشاورزی، توجه به جهت گیری های اصلی به شرح ذیل قابل توصیه است: - تاکید به جنبه های مختلف حقوقی، فنی، جامعه شناسی، سیاسی، اقتصادی، مردم شناسی، تاریخی و نظایر آن در بررسی نظام بهره برداری از آب. و در نظر گرفتن چارچوب حکمرانی محلی آب برای تلفیق و جمع بندی از بررسی های چند تخصصی در بررسی همه جانبه نظام مورد نظر. - توجه به سه جنبه مهم سیاست، مشروعیت و مشارکت دراعتلای نظام بهره برداری و حکمرانی محلی آب و خاک - توجه به سنت ها و اعتقادات در نظام سازی و یا اصلاح نظام های بهره برداری از دیدگاه پذیرش و مشروعیت و در نتیجه تمایل جامعه محلی به مشارکت بیشتر - در نظر گرفتن مالکیت حقوق بهره برداری از آب، به عنوان یکی از چندین مولفه تاثیر گذار بر نظام بهره برداری آب کشاورزی - مشهود بودن ضرورت تعیین نسبت

سوالاتی برای ادامه کار

سوالات زیر می‌تواند نقطه شروعی در مسیر دستیابی به چارچوب‌ها یا الگوهای مفهومی مناسب نظام بهره‌برداری در کشور باشد:

- چه نسبت و رابطه‌ای می‌توان میان نظام بهره‌برداری از آب و حکمرانی محلی برقرار کرد؟
- چه نسبتی میان برنامه صدور سند آب و بهبود نظام بهره‌برداری آب کشاورزی (منابع آب سطحی با اولویت شبکه‌های مدرن آبیاری) وجود دارد؟
- آیا بهبود نظام بر صدور سند تقدم دارد یا باید صدور سند را مقدم دانست و یا گزینه دیگری نظیر شروع همزمان و رابطه تعاملی مطرح است؟ در این صورت آیا نباید کار را مرحله‌بندی کرد و هدف‌ها و سیاست‌ها و راهبردهای هر مرحله را مشخص ساخت؟
- شروع کار بصورت پایلوت و محدود چه مزیت‌ها و چه الزاماتی نیاز دارد؟ آیا عبور از مرحله آزمون و گسترش آن به سامانه‌ها و مناطق دیگر نیاز به نقشه راه ندارد؟
- آیا وضعیت شبکه اوجیروب که توسط

بخش خصوصی سرمایه‌گذاری و اداره می‌شود تا چه حد قابلیت تعمیم به شبکه‌های خصوصی (در داخل و خارج از کشور) دارد؟ وجوه تمایز و افتراق آن با دیگر شبکه‌های خصوصی در چیست؟ وجوه تشابه آن با شبکه‌های دولتی در چیست؟ اساساً تا چه حد وضعیت این شبکه شناخته شده است؟

